

UOT 372.891

Raziya Əşraf qızı Həsənova

Bakı şəhəri Səbail rayonu 91 nömrəli məktəbin coğrafiya müəllimi

COĞRAFIYANIN TƏDRİSİNDƏ MÜASİR YANAŞMALAR

Рази́я Ашра́ф гызы Гасанова

Учитель географии школы № 91 Сабайльского района города Баку

СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ В ПРЕПОДАВАНИИ ГЕОГРАФИИ

Raziya Ashraf Hasanova

the geography teacher at school No. 91 of Sabail district of Baku city

MODERN APPROACHES IN TEACHING GEOGRAPHY

Xülasə. Coğrafiya fənni ümumi biliklər sistemində xüsusi interaktiv yer tutur. Coğrafiya şagirdlərdə dünyanın mürəkkəb, lakin eyni zamanda vahid sosial-təbii mənzərəsi haqqında təsəvvürlərinin formalaşmasına kömək edir. Bu, təbiət və cəmiyyəti qarşılıqlı əlaqədə öyrənən yeganə məktəb fənnidir. Coğrafiya kimi geniş fənlərəarası əlaqəyə malik olan, bu qədər müxtəlif forma və tədris vasitələrinə malik olan başqa bir məktəb fənninin adını çəkmək çətindir.

Açar sözlər: *coğrafiya, təfəkkür, idrak, ənənəvi tədris metodları, müasir tədris metodları, koqnitiv maraqlar, şagird maraqları*

Резюме. Предмет «география» занимает особое интерактивное место в общей системе знаний. География способствует формированию у учащихся представлений о сложной, но одновременно целостной социоприродной картины мира. Она является единственным школьным предметом, изучающим природу и общество в их взаимодействиях. Трудно назвать другой школьный предмет, который обладал бы таким же широким, как география, диапазоном межпредметных связей, имел такое разнообразие форм и средств обучения.

Ключевые слова: *география, мышление, познание, традиционные методы обучения, современные методы обучения, познавательные интересы, интересы учащихся*

Summary. The subject "geography" occupies a special interactive place in the general system of knowledge. Geography contributes to the formation of students' ideas about a complex, but at the same time holistic socio-natural picture of the world. It is the only school subject that studies nature and society in their interaction. It is difficult to name another school subject that would have such a wide range of intersubject connections as geography, would have such a variety of forms and means of education.

Key words: *geography, thinking, cognition, traditional teaching methods, modern teaching methods, cognitive interests, student interests*

Sosial-iqtisadi modernləşmə prosesində sürətlə inkişaf edən müasir cəmiyyətin savadlı insana ehtiyacı var. Müasir insan hər saniyə böyüyən nəhəng məlumat alır və emal edir. Şagirdi belə şəraitdə həyata hazırlamaq üçün tamamilə yeni keyfiyyətlər lazımdır. Müasir dünyada "bilikli insan" olmaq kifayət deyil.

İstənilən dövlətə yaradıcı təfəkkürlü, bacarıqlı, özünü inkişaf etdirən və təkmilləşdirən qabiliyyətinə malik insan lazımdır. Belə bir şəraitdə məktəbdə düzgün qurulmuş tədris prosesi müasir cəmiyyətin ehtiyac duyduğu bu cür keyfiyyətlərin

inkişafına kömək edir. Müasir müəllim qarşısında müasir tədris metodlarından istifadə etməklə şagirdlərin biliyinin keyfiyyətini yüksəltmək, indikindən daha yüksək göstəricilər əldə etmək vəzifəsi durur.

Bu gün təhsil tədrisə ənənəvi yanaşmalardan imtina edir və müəllimin fəaliyyətindəki əsaslı dəyişikliklər yenilənmiş təhsil paradigmasına keçidlə əlaqələndirilir. Tədris texnologiyaları da dəyişir. Müasir tədris metodları müstəqil düşünmək, yeni situasiyada hərəkət etmək, problemlərin həllinə öz yanaşmalarını tapmaq,

auditoriya ilə işgüzar əlaqələr qurmaq bacarığının inkişafı üçün lazımı şərait yaradır.

Tədris prosesində müasir metodların tətbiqi nəticəsində şagirdlərin idrak prosesinə emosional reaksiyası artır, tədris fəaliyyətinin motivasiyası, yeni bilik, bacarıqların mənimsənilməsinə maraq və onların praktiki tətbiqi ilə bağlı şagirdlərin idrak prosesi fəallaşır, yaradıcılıq qabiliyyətləri, şifahi nitq, öz nöqtəyi-nəzərini formalaşdırmaq və ifadə etmək bacarığı formalaşır.

Müəllimin təlim prosesində müasir təlim metodlarından istifadə etməsi tədrisdə stereotiplərin aradan qaldırılmasına, praktiki vəziyyətlərə yeni yanaşmaların formalaşmasına, şagirdlərin yaradıcılıq qabiliyyətlərinin inkişafına kömək edir. Şagirdlərin elmi funksional savadının formalaşması yolunda coğrafiya müəllimi təklif olunan müasir tədris texnologiyalarından yeni tədris metodlarını seçməlidir.

Tədris üsulu çox mürəkkəb və çoxmənalı anlayışdır. İndiyədək bu problemlə məşğul olan didaktik alimlər bu pedaqoji kateqoriyanın mahiyyəti haqqında ümumi bir anlayışa və şərhə gəlməmişlər. İnsan, onun əqli imkanları və qabiliyyətləri haqqında biliklər toplandıqca, təlim prosesinə baxışlar dəyişir, işin yeni tərəfləri və istiqamətləri, yeni təlimatlar açılır.

Bu, yeni tədris üsullarının işlənilib hazırlanmasına və yaradılmasına, nəticədə “metod” anlayışının başqa təriflərinin yaranmasına səbəb olur. “Metod” sözü yunanca “metodos” sözündən olub, rus dilinə hərfi tərcümədə “tədqiqat yolu, nəzəriyyə” və məqsədə çatmaq və ya konkret problemi həll etmək yolu deməkdir.

Tarixən müəllimlərin və şagirdlərin sinifdə müxtəlif fəaliyyətləri əsasında müəyyən edilmiş tədris metodları sistemi inkişaf etmişdir. Məsələn, müəllimin yeni materialı izah etməsi izah üsulu, müəllimin əyani materialdan istifadə etməsi – illüstrasiya üsulu, məktəblilərin materialı müstəqil öyrənməsi – müstəqil iş metodu və s. Bu yanaşma müəlliflərə müxtəlif sayda tədris metodlarını ayırmağa və onlara müxtəlif adlar verməyə imkan verdi.

Tədris metodlarının müxtəlif şərhləri var, məsələn, təlim metodlarının məcmusu, təlim məzmununun forması, müəllimin şagirdləri cəhalətdən biliyə apardığı yol, müəllimin biliyi ötürməsi və şagirdlər tərəfindən öyrənilməsi.

“Metod” termini yunan dilindən tərcümədə “yol”, “həqiqətə doğru hərəkət yolu” demək-

dir və əksər elm adamları və pedaqoqlar metodu təhsil fəaliyyətinin təşkili üsulu kimi başa düşülür. Didaktikada təlim metodlarının tərfi bu problemə kompleks yanaşma əsasında və onların funksiyaları – təhsil, tərbiyə və inkişafı nəzərə alınmaqla tərtib edilir.

Tədris metodları təhsilin məqsədlərinə çatmağa yönəlmiş müəllim və şagirdlərin bir-biri ilə əlaqəli fəaliyyətinin yollarıdır. Bu fəaliyyət bilik mənbələrindən, məntiqi üsullardan, şagirdlərin idraki müstəqil fəaliyyətinin növlərindən və müəllimin idrak prosesini idarə etmə yollarından istifadəsində özünü göstərir.

Tədris metodları aşağıdakı xüsusiyyətlərlə xarakterizə olunur: onlar təlimin məqsədini, ona nail olmaq vasitələrini, assimilyasiya üsullarını və öyrənmə subyektlərinin qarşılıqlı əlaqəsinin xarakterini müəyyən edir. Tədris materialının öyrənilməsinin xarakteri, bir tərəfdən, müəllimin tədris fəaliyyəti və şagirdlərin işlədiyi dərs vəsaitləri, digər tərəfdən, şagirdlərin qavramağa hazırlığı və məktəblilərin təhsil metodları ilə müəyyən edilir. Buna görə də müəllimin tədris fəaliyyəti ilə şagirdlərin idrak fəaliyyətinin vəhdəti tədris metodunun əsas xüsusiyyətidir.

Müəllimin fəaliyyətini birinci yerə qoymaq lazımdır. Fikrimizcə, tədris metodu üzvi olaraq müəllimin tədris işini (təqdimat, öyrənilən materialın izahı) və şagirdlərin fəal tədris və idrak fəaliyyətinin təşkilini əhatə edir. Amma bu klassik model artıq lazımi nəticəni, daha da yüksək biliyin keyfiyyət göstəricilərini vermir. Ənənəvi üsullardan müasir texnologiyalara keçid dərsin monotonluğunu və cansıxıcılığını aradan qaldırır. Bu gün modul öyrənmə, əks-əlaqə, layihə, yaradıcılıq və s. seçmək lazımdır.

Yeni standartların tələblərinin həyata keçirilməsi kontekstində tənqidi təfəkkürün inkişaf etdirilməsi texnologiyası, problemlə təlim, əməkdaşlıq pedaqogikası və s. bu gün ümumi orta təhsilin məzmununun yenilənməsi çərçivəsində ən aktual hala gəlir. Tənqidi təfəkkürün inkişafı texnologiyası hər yerdə fəal şəkildə tətbiq olunur.

Tənqidi düşüncə tədris və təlimin inkişafı üçün aktual olan aparıcı müasir pedaqoji konsepsiyadır. Bu, prinsiplial məsələlərdə mülahizə yürütmək və praktik təcrübə üzərində düşünmək bacarığını ifadə edən “düşünmək haqqında düşünmək” kimi qəbul edilə bilər. Tənqidi təfəkkür müşahidə və dinləmə yolu ilə sübut əldə et-

mək, konteksti nəzərə almaq və qərar qəbul etmək üçün müvafiq meyarları tətbiq etmək kimi bacarıqların inkişaf etdirilməsini nəzərdə tutur.

Tənqidi düşüncə texnologiyasının əsasını dərslərin üç mərhələsinin əsas modeli təşkil edir:

– Mərhələ 1 – çağırış – öyrənilənlər haqqında bilik və ideyaların yenilənməsi, məqsədlərin müəyyən edilməsi;

– Mərhələ 2 – başa düşmə – yeninin öyrənilməsi, materialı dərk etmək üçün öz mövqeyinin formalaşması;

– Mərhələ 3 – əks etdirmə – nəticə və sübutların qurulması, öz fikirlərinin ifadəsi, klasterlərin təqdimatı, mürəkkəb nizamlı sualların qurulması.

İş prosesində bir çox müəllimin tətbiq etdiyi tanınmış üsullardan fəal şəkildə istifadə olunur: klaster, beyin fırtınası, fikir səbəti, sinxronizasiya, bəli-yox, qarşılıqlı sorğu, qarşılıqlı öyrənmə, fasilələrlə oxumaq, cədvəl BİBÖ (Bilirəm, bilmək istəyirəm, öyrəndim) və s. Bütün bunlar şagirdlərlə işləyərkən müsbət nəticə göstərir.

Aktiv təlim üsulları hansılardır? Və bu üsullar niyə aktivdir? Birincisi, onlar əsasən intellektual və fiziki mənada aktiv oyunlardır. İkincisi, onlar passiv monoqanlı təhsil prosesinin bütün iştirakçılarının fəal fikir mübadiləsi ilə əvəz edir, şagirdləri və pedaqoqları passiv dinləyicilərdən və “danışan rəhbərlərdən” enerjili, motivasiyalı, yaradıcı, məqsədyönlü oyunçu və məşqçi olmağa məcbur edir. Üçüncüsü, bu üsullar ənənəvi yanaşmada gizlənən iştirakçıların potensialını aktivləşdirərək öyrənmə üçün bütün məqbul şifahi və şifahi olmayan ünsiyyət növlərini əhatə edir və istifadə edir. Dördüncüsü, bizdə mövcud olan bütün intellektlərin istifadəsi hesabına bilik, bacarıq, keyfiyyət və dəyərönlərinin mənimsənilməsi prosesi əhəmiyyətli dərəcədə aktivləşir.

Coğrafiyanın tədrisində aktiv metod və formalardan istifadə bir çox problemləri həll edir. Onlar fənnə idrak marağı inkişaf etdirir, si-

nifdə şagirdlərin öyrənmə fəaliyyətini aktivləşdirir, şagirdin yaradıcı şəxsiyyətinin formalaşmasına kömək edir, çünki onların çoxu tez-tez öyrənmənin problemləli təbiətini əhatə edir.

Koqnitiv maraqların formalaşması və fərdin aktivləşməsi bir-birindən asılı proseslərdir. İdrak marağı fəallıq yaradır, lakin öz növbəsində artan fəaliyyət idrak marağı gücləndirir və dərinləşdirir.

Metodik inkişafın məqsəd və vəzifələri tədris materialını şagirdlər tərəfindən fəal və şüurlu şəkildə mənimsəmək, məntiqi təfəkkürün inkişaf etdirilməsi, müasir interaktiv metodlardan istifadə etmək üçün coğrafiya dərslərində tədrisin fəal üsul və formalarını öyrənmək, onların tədris prosesində tətbiq etməkdən ibarətdir.

Problemin aktuallığı. Fənnə idrak marağına bir çox amillər – fənnin məzmunu, tədris metodları, şagirdlərin fəaliyyəti təsir edir. Ancaq bundan əlavə, müəyyən öyrənmə şərtlərinin olmasına diqqət yetirməliyə – bu dərstdə iş rejimidir. O, iş dərslərində aydın təşkilatçılıqdan, müəllimlə şagird arasında münasibətdən ibarətdir – bu, müəllimin öz şagirdinin hər birində özünəməxsus şəxsiyyət görmək bacarığı və istəyidir.

Problemin elmi yeniliyi. Hazırda tədris prosesindən sadəcə olaraq informasiyanın ötürülməsi prosesi kimi danışmaq mümkün deyil və müəllimin rolu heç də bu məlumatı dərslərdən daha aydın, daha başa düşülən, daha rəngarəng çatdırmaq deyil, daha çox şagirdin idrak fəaliyyətinin təşkilatçısıdır. Şagirdlərin təhsil prosesinin gedişində bilavasitə təhsil və idrak fəaliyyətinə cəlb edilməsi aktiv təlim metodlarının ümumiləşdirilmiş adını almış uyğun metodlardan istifadə ilə bağlıdır.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Fəal təlim metodları şagirdləri “bilik əldə etmə” və təfəkkürün inkişafı prosesinə daxil edən üsullardır. Onlar şagirdlərin zehni fəaliyyətini stimullaşdırmaq, bacarıqlarını üzə çıxarmaq, özünə inam qazanmaq, ünsiyyət bacarıqlarını təkmilləşdirmək, şagirdlərin yaradıcı təfəkkürünü formalaşdırmaq, onların nitqini inkişaf etdirmək, komandada qarşılıqlı əlaqə təcrübəsini formalaşdırmaq, öyrənmənin inkişaf etdirici təsirini artırmaq bacarığı formalaşdırır.

Ədəbiyyat:

1. “Təhsil haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunu. – Bakı: Qanun, – 2009.
2. Ümumitəhsil səviyyəsində yeni dövlət proqramları (kurikulumları). – Bakı, – 2013
3. Əlizadə. Ə. Müasir Azərbaycan məktəbinin psixoloji problemləri. – Bakı: Pedaqogika, –2004
4. İntegrativ kurikulum: Mahiyyəti və nümunələr. Müəllimlər üçün vəsait (müəllif qrupu) – Bakı, –2005 (İREX təşkilatının xətti ilə:

E-mail: raziye@bk.ru

Rəyçilər: ped.ü.fəl.dok., dos. A.X. Hacıyev,
ped.ü.fəl.dok. Ə.A. Gərayev

Redaksiyaya daxil olub: 02.11.2022